

A KIEGYEZÉSI KORSZAK ÚJABB FELDOLGOZÁSAI

OTTO ZAREK, HEGEDŰS LÓRÁNT ÉS GRATZ GUSZTÁV KÖNYVEI

KÖZHELYI MEGÁLLAPÍTÁS immár, hogy a világháború egy korszakot zárt le, amely — mihelyt leváltak róla a földi nyűg kötelékei — repesve, mint a szabadult lélek, végérvényesen bevonult a történelembe.

Milyen volt ez a korszak, míg millió és millió emberi törekvés, láz és szenvedély életerős sejtjei töltötték ki a vázat? — talán azok ismerik legkevésbé, akik benne éltek és vele együtt sodródtak át arra a partra, amely a hétköznapi valóságot örökre elválasztja a történelmi valóságtól. Bizonyos az, hogy e három nemzedéknyi korszak körvonalait most már határozottan látjuk. Megjelölhetjük születési évét, megismerhetjük életrekelésének körülményeit, megmérhetjük növekedésének szakaszait. Arca mind élesebb vonalakkal rajzolódik elénk. Tetteiből, papírra vetett gondolataiból s mindabból, amit akarva-akaratlan elárult, megvallott magáról, következtethetünk azokra az eszmékre, érzelmekre, amelyek eszét és szívét betöltötték. Ez az arc nem gyermek arca többé, nem az ifjúé — idővel új vonásokkal módosuló, hanem hirtelen érett arc és fáradt: egy háború idegdrámája szakította ki a fejlődés kezdeti feltételei közül s törölte le hamvaságát.

Két forradalom tűzfuggönye övezi ezt a korszakot. Az egyik forradalom, amely a világosi összeomlásban lobbant ki: ábrándozókat és kiábrándultakat hagyott hátra. A másik pedig, amely a világháború örvényéből kelt, szkeptikusnak vagy reménytelennek nevelt egy nemzedéket. Az a jó futamatnyi idő, amely 1848-tól a világháború befejezéséig eltelt, a korán érett fiatal Magyarország tragédiájának lejátsszára volt fenntartva. Ennek a tragédiának tanulságait mind a kontemporális publicisztikai, mind pedig az oknyomozó történet valóban levonni igyekezett. Grünwald Béla egyedülálló, genialis kísérlete és Beöthy Ákosé, hogy a mélyén és fénypontján lezárult liberális korszak eredendő hibáit feltárja, a kortársaknak nem jelentett tanulságot, még hőköltetést sem a hanyatlás lejtőjén. Annál több támogatott azonban az utókornak, hogy belőle széles alapokra ágyazott, új történetiszemléletet alakítson ki. Az új történetiszemlélet kibontakozásának ez a vonala jelentőségében csak akkor lett korszakhatároló, amikor a tények kényszerű logikája igazolta a kortársi Kasszandrák intuitív sejtelseit. A jövőre irányuló történelmi valószínűségi számítás helyét ekkor foglalja el az elmúlt kornak valószínű realitását megállá-

pítani igyekvő, történeti oknyomozás. Amíg a magatartásnak ez a gyökeres helycseréje bekövetkezett s míg a szemléleti módszerek kicserélődése végbemehetett, a legkegyetlenebb valóságnak kellett leperegnie, amelynek hősei, bukottjai, bűnösei és áldozatai egyforma számmal bőven voltak. A történelemnek ezek a letűnt aktorai mostanában egyenként lépnek az utókor elé s mögöttük zúg a kórus, mögöttük várakozó csönd nyugtalanít: de mindnyájan, külön-külön és összesen az utókor igazolásáért esengenek. Cselekedeteik rádiusza egyéni kiválóságuk, szuggesztivitásuk telítettsége szerint védhetetlenül kihat az utókorra is. Ügyeik és életük elintézetlen problémái nyugtalanítják napjaink történetíróját éppúgy, mint publicisztáját.

Az ő ügyekben, tetteik felett ítélkezvén, az utókor nem egykönnyen játszhatja a pártatlan bíró szerepét. Hiszen e bírák közül egyik-másik szülötte és meghatározottja annak a korszaknak, amelyet vizsgálniok kell \$ amelynek szereplőin törvényt kell ülniök. Még nehezebb a pártatlan bíró szerepében tetszelegnie annak, aki a történetírás új módszereinek ismerete hiányában nyúl az eseményekhez, vagy aki — éppen mert szubjektív élménye volt a múlt és fantáziája erősebb a rigorozitásnál — vállalkozni akar arra, hogy tisztára mosson, akár befektítsen szereplő személyeket. A magyar közelmúlt történeti átértékelése terén azonban mégis történtek elhatározó lépések. Történeti világképünk, öntudatunk gyökeresen átalakult. Ennek az új szemléleti módnak alapformáit Szekfű „Három nemzedék“-ében kapta meg a háború utáni korszak nemzedéke.

A múlt felszámolása és helyes értékszemléletének kialakulása bár ezekből az alapformákból indult ki és folytatódik a szellemtörténeti irány módszereinek tudományos alkalmazásával a tudomány műhelyeiben s az egyetemeken, — ez az új szemlélet a történelem iránt érdeklődő közönségnek nagy tömegeit mégsem hatotta át. Innen magyarázható, hogy jelennek meg könyvek, sőt nagy közönségsikerre számítóok is, amelyek nemcsak hogy nem módosítják a két forradalom között lezajlott történések összképét, hanem inkább igyekeznek megrögzíteni a dédelgetett, kedvesebb és hagyományosabb képet.

Ehhez a körhöz tartozik Otto Zarek két könyve, a Kossuth Lajosról szóló éppúgy, mint nemrégén megjelent magyar története, amely sallangos magyarsága ellenére szerzőjének személye szerint is egyképpen idegen az új magyar történetiszemlélettől. Igaz, hogy ez a szerző nem tart igényt a szaktudomány elismerésére, arra sem törekszik — bár a történelmi igazság tekintélyi elvére hivatkozva fedezi szubjektív megnyilatkozásainak túlzásait, természetszerű tévedéseit —, hogy valami világosan áttekinthető rendszert adjon arról az eseménysorról, amelynek demonstrálására költői kedvvel vagy geniális intuícióból vállalkozott. Többé-kevésbé, bár gyenge, költő lévői, a költői hitel és igazság kérdése nagyobb súllyal esik latba, mint a tudományos igazság, amelynek igazolására csak annyiból vállalkozik, amennyire a számára kedvesebb költői igazságot amazzal még inkább kihangsúlyozhatja. Ilyen nagy becsben a költői hitel kérdése természetesen csak azoknál a historiába ki-kiruccanó szépíróknál van, akik a történeti igazságot valami szakszerű igazságnak érzik

s nem az igazságnak egyáltalán. Holott a történés s a történelem, mint minden emberi szerves együttműködés látványa, nem nélkülözheti az igazság s a hitel egyetlen elemét sem. Kettéválasztani ily módon az igazságot nem válik dicsére a historikusnak, akinek a képzelőerő s a kifejezésben való árnyalatosság éppúgy eszközei közé kell hogy tartozzék, mint a tudományos módszeresség. Az olvasó, akit a történelemben is az összetett élet érdekel, az igazság dolgában nem ismer különbségeket: számára közömbös az a vita, amelyet írók és historikusok a hitelesség mivoltáról egymással folytatnak. A regényes történeti életrajzok mai nagy divatjában éppen az olvasónak az az álláspontja látszik igazoltnak, hogy a költői igazság szervesen keveredjék a történetivel, helyesebben: a közönség elvárja, hogy érdeklődése minden vonatkozásban kielégíttessék. Konkrét esetünkben a korábban dramaturg Zareket illetőleg fontos kérdés, hogy az olvasónak e teljességre törekvő érdeklődése kielégítést talál-e? A mai olvasó multszemlélete távol áll minden doktrínától s még távolabb a módszerességtől. Az olvasó nem tételek igazolását, hanem konkrét cselekmények okadatolását várja a historikustól s e tekintetben egyszerű lélektani okból előnyben részesíti az íróművészt, aki gyönyörködtetve oktatja és előtte a teljes értékű életet tárja fel. S méginkább feléje hajlik rokonszenvével, ha az író nem követeli tőle, hogy feladja dédelgetett vagy megszokott véleményét a múltról és személyekről, hanem meghagyja begyakorolt képletei és történelmi illúziói közt. A tudományosan nem művelt olvasótól oktalanság lenne várnunk, hogy a múltira irányuló érdeklődésében a jóhiszeműségen és ízlésen kívül egyéb, a kriticismusnak legkisebb jelenléte is, irányítsa olvasás közben.

Ilyen feltételek között az olvasó igényei sohasem a tudományos igényekkel függenek össze — és az író, aki ezeket a primér igényeket a tudományosság látszatával kielégítheti, különb becsben áll: ráadásul a tisztelőknek oly seregét verbuválja maga köré, amely esküszik megállapításainak a tudomány előtt is helytálló igazságára.

A művészi önkény, amellyel az író tudósi presztízst pótol és pótolja az adatgyűjtés munkájának sok fáradságát, igen erősen Otto Zarekben jelentkezik. Magyar története „egy nemzet regénye“. E felülbélyegzés ellenére műve a nemzetközi ízlésnek azon a síkján mozog, amelyet a történeti regény divatos műfajával Emil Ludwig és Maurois teremtettek meg. Az egyébként jóhiszemű író már előbbi könyvében, Kossuth Lajosról hálás témát talált, mert hiszen a liberáloromantikus korszaknak egy nép szerelmével övezett vezére korától meghatározottan is olyan regényes személyiség, aki szinte szükség-szerűen kívánczik bele e műfaj keretébe. Hogy azután a szerző ennek a keretnek kissé giccyszerű, álmagyaros kiképzést adott s hogy stílusának retorikus csillogásával a külföld számára ugyanazokat a magyar történeti alakokat festette meg s állította elénk, akiket szobraink és történeti színyomataink fejeznek ki, ennek két, de nem egészen a szerző kvalitásából és tájékozatlanságából függő oka van. Az a közönség ugyanis, amely ennek a műfajnak még mindig lelkes elfogadója, megelégszik néhány odavetett szimbólummal, frázissal, amilyenekkel a mi világnézetmentes pesti közönségünk is beéri, ha valami „gyökere-

sen magyar“ megnyilatkozásról akar fogalmat alkotni. Ezt a közön-
séget nem érdekli — és Zarek is tudta, hogy untatná — az az elmélyült
multábrázolás, amely a magyar lelkiesség egész problematikájára vetne
világosságot. A maga szempontjából tehát ökonomikusan járt el a szerző,
amikor az irodalmi globetrotter-ízlésnek megfelelően egy szellemi ide-
genforgalmi mértékkel mért Kossuthot és Rákóczit rajzolt meg. Ehhez
az idegenforgalmi használatra szánt hősábrázoláshoz azonban nekünk
is van egy kis közünk. Még pedig olyan formában — s ez a másik
említett ok —, hogy romantikus rajongásaink közepett éppen mi
magunk akadályoztuk meg, hogy e stereotíp hősábrázolás helyett végre
egy magyar Rákóczit és Kossuthot alakítsunk ki. Hősöket, akiket ne
a jelszavas pártpolitika bengáli-tüze világítson meg. E helyett magunk
is valósággal Jókai-regénybe kívánczó, romantikus tulajdonságokkal
rendelkező hősszemléletben éltük ki történeti érdeklődésünket. Zarek
tehát, amikor ennek a hagyományos s éppen ezért gyökeresen magyar-
nak hitt szemléletnek csalóka tükrébe pillantott, ezeknek az idealizált
alakoknak sokaságát látta meg, a liberális-romantikus korszak felfogá-
sának megfelelő színekben. Ebben a képsorozatban Szent István egy-
szer szinte angyalian libbenő, vértelen alak, majd minden indok-
lás nélkül sötét és kegyetlen kényúr: az életszentségre törekvésnek
ennyi belső vívódással szegélyezett útja, amelyet a király megjárt,
Zareknél elvész a szép szavak bozótjában s nincs fogása ahhoz, hogy
megértesse, hogy az egyéni megváltódás s a keresztényi tökéletesedés
eszméjének egyéni átélése miként szélesül számára köteles, kollektív
parancsá, amely szerint nemzetét és országát ugyanígy át kell
vezetnie az üdvösség s a keresztényi tökéletesedés útjára. Hogy Szent
István nemcsak a keresztény Európát nyitotta meg népe számára,
midőn országát beleillesztette a középkori teokratikus rendbe, hanem
az eget is, erről Zarek éppen úgy nem nyilatkozik, mint ahogy törté-
nelmünk egyéb alakjainak elemzésénél sem tér le arról a kitesztelt
útról, amelyen a hivatalos magyar történetírás nemrégén járt. Tetszetős
ellentétek színes kihangsúlyozásával korról-korra a maradiság és a hala-
dás ördög-angyal harcában látja lezajlónak az egész magyarság „élet-
regényét“.

Az élettelen szkematizálás és ellentéthalmozás után, ami Zarek
kompozíciója, Hegedüs Lóránt két Andrásyja és két Tiszája a törté-
neti élet mélyében kialakult ellentéteket rajzol, művészi, kérérlhe-
tetlen logikával. Ez az ellentét emeli ki a történeti előadás szintjéről
a könyvet, amelynek különben nem hiányzik a kútfői alapja sem,
szorgos levéltári és autopsziás kutatások eredményeként. Benne
jelentékeny helyet foglal el ennek az ellentéteségnek messzire nyúló,
érdekes történetfilozófiai magyarázata is. Hegedüs ábrázolásában
az idősebb Andrásy — anélkül hogy a szerző figyelembe venné,
hogy a család keletmagyarországi eredetű — úgy áll előttünk, mint
a katolikus és nyugati szövetű magyar léleknek kifejezője;
mindenekelőtt művész, a művész zsenijének minden rapszodikus
voltával. Egész sereg kedves és jellemző anekdotával, amelyeket
a szerző a Kecskeméti Aurél politikai krokijaiból és más kortársak-
tól merít, tűzdeli, fűszerezi előadását, hogy igazolja: ez a

bajos, zseniálisan slendrián és örökifjú magyar gróf milyen sport-szerű könnyedséggel old meg belső és külső politikai problémákat. Mozgása csupa cikázás, mindenütt ott van, megjelenésével ellenállhatatlan hatást gyakorol és dönt bravúrosan, mint a legjókább regény hőse sem különbül s ebben a játékos politikai tevékenységben szívesen alkalmaz könnyű intrikát, furfangosságot, női befolyást, stb, Andrassy számára felismerni a korabeli Európa egyensúlyi helyzetét: pusztán a művész intuíciójával történik. Az idősebb Andrassy a bismarcki Európába látja jól beleillőnek az egykorú Monarchiát s ennek keretén belül a magyarságot, amely a 67-es kiegyezéssel most készül az új helyzet lehetőségeinek teljes kiélvezésére. Jól látja, hogy a monarchia az általános európai helyzet miatt, de belső problémái miatt is: mindenekelőtt csak mint erős katonai hatalom jöhet tekintetbe. Ezért ellenzi a belső magyar szisztéma sajátos kialakulásában a szélsőséges függetlenségi gondolatnak bizonyos attribútumait. A szerző szerint ezeken a pontokon leplezhető le Andrassy politikai magatartásának több, sokáig nem értett pontja, mint amilyen például az önálló magyar hadsereg felállításának kérdésében az udvar elutasító szándékaival egyetértő magatartása.

Az idősebb Tiszában viszont a vármegyei élet évszázados gyakorlatában nagyszerű kormányzói talentumra szert tett ellenzéki, protestáns vezetőt látja, aki egész beállítottsága ellenére mégis megérti az Andrassy-koncepció jelentőségét s vállalkozik ennek nemcsak belpolitikai fedezésére, hanem megvalósítására is. Hegedűs szerint ez a racionális belátásból vagy heroikus dacból vállalt szerep, hogy az ellenzéki Tisza önmagának lesz ellenzéke, adja meg az öreg bihari vezér politikai magatartásának kulcsát. A belső handicap és „elfojtás“ ellenére ennek a két ellentétes lelki alkatú embernek közéleti találkozása és politikai együttjárása roppant termékeny: bennük a magyarság két, egymást kiegészítő ellentétes fele remek összhangban találkozik.

A fiúkban a szerző szerint — ennek az ellenkezője történik meg. A két fiú, anélkül hogy észrevenné: egymással és az apával ellentétes pólusra sodródik, tehát tragikus szerepcsere következik be, amelynek következtében a dualista szisztémának s a monarchiának meg kell buknia. Ha mindez nem gyökerezne a történeti talajban, az olvasó gyanakodhatnék, hogy a két apa szerepének egymást kiegészítő ábrázolása pusztán lépcsőfok és alapvetés ahhoz, hogy a szerző kirobantsa azt a kétségtelenül szellemes ellentétpárhuzamot, amely miatt a kettős monarchiának megbuknia nem volt éppen dicstelen.

A tragikus szerepcsere következtében a keleti, kálvinista lelkületű Tisza István kell hogy folytassa az idősebb Andrassy nyugati koncepcióját s a puhább, művészi intuíciójú, nyugati beállítottságú ifjú Andrassy kell hogy vesződjék azokkal a súlyos magyar problémákkal, amelyek erőt és annyi érdességet követelnek meg. Mindkettő más szerepet folytat, mint az apja, de személyes féltékenységük — ráadásul — egymással kibékíthetetlen, ellentétes pólusokra is ragadja őket egymással szemben. Hegedűs nagy vonásokat rajzol, s mögöttük a végzetet: mindaz, ami végzetszerűen, szinte predesztinációs keserőséggel átítatva végbemegy, semmi egyéb, mint a magyar

sors szörnyű démoniája, amelynek nyomása alatt lassan megtörnek az erők és megbomlanak a finom lelkek. Mindaz, ami a fiatalabb Andrássyval és Tiszával történik: róluk, nélkülük elhatározottan történik s az események a szerző szerint valami misztikus sorsszerűség ködében peregnek le. Általában Hegedűs négy alakja, bár önmagában éppen mert nagyon mélyen és nagyszerűen voltak emberek, tragikus alakja az utolsó korszak magyar történetének, de a szerző még erősebb, még kízóbb fátummal sújtja őket, s ez a pont az, amelynél a szerző a történetírásból átmegy a művészi jellegű szépirodalomba, korábbi Széchenyi- és Kossuth-könyvéhez hasonlóan.

A kiegyezés korát teljességre törekvő hűséggel és tudományos készültséggel Gratz Gusztáv háromkötetes műve foglalja össze első ízben legnagyobb részletességgel, amelynek előadásában a szerző nem mulasztja el az új magyar történetiszemlélet eredményeit és megállapításait átvenni. (A dualizmus kora I—II. és A forradalmak kora. „A Magyar Szemle Könyvei“.) Hegedűs Lorántban nagy a hajlandóság s erre bevallottan törekszik is, hogy hőskultuszt üzzön, mitológiát gyártson Széchenyi, Kossuth s a hatvanhetes világ urainak személye köré. Teszi ezt abból az elméleti megfontolásból, amit különben nyíltan ki is mond, hogy a ma emberének, aki csalódott napjainak hőseiben, új hősöket keres s azokat a gyűlölt jelentől távolabb eső múltban szeretné megtalálni. Gratz Gusztávnál nyoma sincs már ennek a mitológiának, földöntúli erők, kálvinista végzetek, betegségek és örületek, a néphatalmak játékának. Tiszta és nagyvonalú kép, gondos munkával készített, amely mögött az író szerényen meghúzódik. Hegedűs romantikus tájai után messziről világos, egyszerű mezőnek tetszik s amint halad benne az ember, érzi, hogy a mező tulajdonképpen roppant fenszík. honnan belátható az egész 67-es világ, az az időköz. amely forradalomtól forradalomig eltelt és amelyben nemcsak egy birodalom, hanem egy világ is összeomlott. Gratz Gusztáv nyíltan meg meri mondani és nem is fukarkodik, nem is kendőzi az igazságot, amikor felvázolja a kiegyezés fennállásának feltételeit s bukásának okait. Tényekkel néz szembe, amikor rámutat arra, hogy Magyarország a kiegyezés korában nem nemzeti, Iranern nemzetiségi állam volt, amelynek nemzeti igényei összeütköztek a nemzetiségi igényekkel. Az általános történelmi közvélemény felfogásával ellentétben állapítja meg azt is, hogy abban a helyzetben Magyarország nem adhatta fel az osztrák sorsközösség szabta életkeretet, de rámutat arra is, hogy ennek az osztrák-magyar sorsközösségnek közjogi gyökere lévén, forrása lett a dualizmust megtörő belső harcoknak is. Elismeri, hogy a magyar közjog fejlesztéséért folyó, nem mindig elsőrendű fontosságú harcok túlságosan lekötötték az általános figyelmet és nem engedtek elég teret és időt arra, hogy a nemzet komolyan foglalkozzék más problémákkal is. Ezzel a súlyos ítélettel tulajdonképpen el is dönti állásfoglalása irányát, anélkül azonban, hogy az egyoldalúság útjára tévedne, mert kifejezi azt is, hogy ennek az áldatlan közjogi harcnak mégis volt valami előnye s haszna a nemzeti önérték kifejlesztése szempontjából. Arról pedig Gratz Gusztáv nem tehet, ha — minthogy a nemzetnevelésre s a nem-

zeti öntudat ápolására szükség van — a nemzetnevelés munkájának feladatát nem a korabeli iskola, hanem a parlament és pártsajtó látta el.

Gratz könyve foglalkozik elsősorban behatóan a korszak gazdasági törekvéseivel s ezeknek ismeretében valóban kiszélesíti a politizált magyar történelmi köztudatot olyan irányban, amely felé még szűz a terület: tudatlanság, romantika még nem hatolt el sehová, a tudós szerzőnek bevonulása garancia arra, hogy a 67-es korszakról kialakuló gazdaságtörténeti kép legalább világos, szakszerű és teljes lesz, amit, sajnos, nem mondhatunk el történelmi köztudatunk politikai részére vonatkozólag. Előadásán végigvonul a közjogi politizálás elítélése és bomlasztó jelentőségének kiemelése, egy helyütt mégis azt mondja, hogy ha a 67-es parlament pártjai világnézeti különbségek, gazdasági érdekek vagy osztályok szerint alakultak volna ki a közjogi helyett, a magyarság nemzeti érzése kevésbé erősödött volna meg, nem fejlődhetett volna egységesen és a világháború után bekövetkezett súlyos megpróbáltatások talán egy nemzetileg kevésbé öntudatos népet értek volna. Érdekes, de vajjon nem téves gondolat-e ez?

Felfogásának másik kardinális tétele a nemzetiségi probléma, amely előadásában újszerű megállapítást nyer azáltal, hogy a nemzetiségi politika terén elkövetett hibákért, mulasztásokért nemcsak a hivatalos magyarságot vonja felelősségre, hanem felelősségre vonja a nemzetiségi vezetőket is, akik a nemzetiségi törvényben nyert pozitív jogokkal nem éltek; sőt ellenük obstruáltak s értük csak akkor szálltak síkra vagy hangoztattak sérelmet, amidőn valaki hivatalos oldalról beleütközött. Egyébként a nemzetiségi vezetők vakon bíztak a 67-es közjogi helyzet tarthatatlanságában s abban, hogy a magyarság hegemóniája csakhamar összeomlik. E téves politikának — mutat rá a szerző — csak egy eredménye lehetett: bizalmatlanságot keltett a magyarságban és erjesztő je lett a sovinizta szellemnek, amely a nemzetiségi kérdés szabadelvű kezelése lehetetlenségének következményeit levonta. A nemzetiségi kérdéskomplexus egyik külön fejezete a sorsdöntő erejű horvát kérdés is, amelynek elmérgesedése és megoldatlansága bukásunk egyik oka lett. A szerző rámutat arra, hogy a magyarság az 1868-ban létrejött horvát kiegyezést véglegesnek tartotta, amelyet továbbfejleszteni nem lehet (pedig ugyanezt a továbbfejlesztést követeltük osztrák vonatkozásban a magunk számára), viszont a horvát politikusoknak az új kiegyezésre vagy a közjogi viszony tágítására vonatkozó minden kísérlete belőlünk idegességet váltott ki. A horvát politika ugyanabban a kettős szélmalomharcban vérzett el, mint a mienk: küzdöttek ellenünk jogaik kiszélesítéséért s a szerbek ellen a részük-ről fenyegető elnemzetlenítő kísérletek ellen. Éppen azok a horvát nemzeti elemek tehát, melyek éles ellenlábasai voltak a szerb törekvéseknek, voltak egyúttal a magyar befolyás legádázabb ellenségei is.

Tisza Kálmánt kiragadja a mitológia színes ködeiből s meglepészik azzal, hogy ebben a végzettszerű bihari „ősöregben“ szimpla taktikust lásson, aki az államszervezet aprólékos javítgatásával, toldozgatásával bíbelődött s legfeljebb a viszonyok konszolidálását írja hosszú vezérségének javára. Tisza Kálmán a magyar közéletben is

azóta több-kevesebb sikerrel jelentkező „erős kéz“ politika prototípusa volt, akihez később még sokan jártak iskolába. A közjogi kérdésben vállalt kiegyenlítő szerepe miatt engednie kellett másutt: nemzetiségi, bankügyi és gazdasági téren a magyar közvélemény nyomásának. Népszerűtlen kormányzati rendszere ezen a téren igyekezett a maga számára némi népszerűséget biztosítani, nem éppen javára az egyetemes magyar érdekeknek. Ragaszkodását a hatvanhetes alaphoz, amelyet a külpolitikai helyzet s az osztrák belpolitikai viszonyok alakulása indokolt, a magyar közvélemény nem értette meg. Az utána következő kormányok jól látták, hogy a közjogi kérdés háttérbe szorítása, a közérdeklődésnek újabb problémák felé terelése lenne az a módszer, amellyel a 67-es alap megvédhető s léte biztosítható lenne. Sajnos, ezek a kormányok már elkésve és sietve olyan kérdéseket dobtak be a közvéleménybe (egyházpolitikai kérdések, közigazgatási, pénzügyi reform), amelyekre a közvélemény előkészítve nem volt. Viszont annál nagyobb erővel ragadta meg a társadalom képzeletét Nagymagyarország fantomja, amely egyszerre két front felé küzdő szenvedéllyel vitte harcba a kedélyeket: Bécs és a nemzetiségek ellen. A sovíniszta lángok felcsapódásának e forró légkörében idegesen reagált a közvélemény a kormányzat minden pozitív akciójára. Obstrukció volt az általánosan ki nem mondott, de esetről esetre követett jelszó, ha a véderő kérdéséről, vagy az újoncjavaslatról került szó. Ennek az obstrukciónak, amely már több volt, mint egyszerű parlamenti harcieszköz, leszerelésére vállalkozik több ízben Tisza István is. Ő ismeri fel, hogy a romboló ellenzékiesség nemcsak a 67-es alapot akarja megingatni, hanem végveszélybe dönti a parlamentarizmus intézményét is, amely az ország létének, függetlenségének biztosítója is Béccsel és a nemzetiségekkel szemben. A monarchia másik felében jelentkező centralista, majd trialista törekvések ellen csak a 67-es alaphoz hú parlamenti többség nyújthatott biztos ellensúlyt. Ugyanígy a nemzetiségekkel szemben is csak egy parlamenti többségi akarat biztosíthatta a hazában a magyarság szupremáciáját, Tiszában ekkor már több mint sejtelem: felismerés, hogy a külső-belső veszélyek mellett közelről fenyeget immár egy európai konfliktáció veszélye. Erre céloz, amikor egyik vitairatában így kiált fel: — „Nem nemzeti politika akcióképtelenné tenni a magyar nemzetet azzal a helyzettel szemben, amely a Balkán-félszigeten előállhat.“ Ettől kezdve a magyar nemzet akcióképességének ő marad letéteményese, akkumulátora: ez magyarázza a szerző szerint is határtalan munkabírást, szinte fanatikus elszántságát minden bomlasztó törekvessel szemben csak azért, hogy az előre látott sorsforduló pillanata ne érje leromlottan és készületlenül nemzetét. Gratz könyvének legremekőbb fejezetei valóban azok, amelyek e póztalan, de mégis heroikus küzdelem száguldó változatait elemzik és demonstrálják és amelyekben a nagy összeomlás egész problematikája kitárul a riadt olvasó előtt.

A századelő két nagy magyar egyéniség: Tisza István és Andrássy Gyula antagonizmusának jegyében áll. Andrássy az értelem, Tisza a tett embere. Amaz szívesen sodródik a közvéleménnyel és

hajlik a kompromisszumokra, emez nem riad vissza az erőszaktól sem, ha eszméinek megvalósításáról van szó. Andrásy diplomata, Tisza lényegében ennek az igazi ellentéte. Az események sodra azonban mindjobban az ellenzéki közhangulatnak kedvez: a 67-es rendszert harmadszor viszi új változás elé a koalíciós kormány megalkulása, amelyben a függetlenségi pártnak szinte azt kellett megkísérelnie, hogy gyakorlatban fenntartsa ugyan a kiegyezési rendszert, ugyanakkor elveit változatlanul érvényesítse újabb és újabb közjogi engedmények érdekében. Ez a kétértelmű helyzet azonban, ahelyett, hogy enyhítette volna az ellentéteket, a közvéleményre a radikalizálódás szélsőségéig hatott, úgyhogy a világháborút megelőző évek két merev ellenséges táborban állva találják már a magyarságot, éppen abban az időszakban, amikor a nemzetiségek aktivitása új erőre kapott minden oldalon. Ennek a feléledt nemzetiségi aktivitásnak tragikus jelenségei mutatkoznak: létrejön a szerb-horvát koalíció és megbukik az alkotmányhű unionista párt, ugyanakkor az elhibázott annexiós politika súlyosan megmérgezi a légkört a Monarchia irányában külpolitikai területen is.

A világháború, az összeomlás s a forradalmak korának rajza az egész korszak nagy tanulságainak összefoglalása és levonása. Ettől függetlenül a magyar történetnek ezek az egészen közeli eseménysorai elsőízben találnak szerves és tárgyi részleteiben is bőséges beleillesztést az egyetemes magyar történetbe. A szerző higgadt és tárgyilagos előadási modora messzire kiemeli a művet a forradalomra vonatkozó emlékiratok pártos megnyilatkozásai fölé. A védő- és támadóiratok nagy tömegében fölényesen tájékozódik a szerző, aki személy szerint is tanúja volt az általa érintett eseményeknek, sőt aktív részese is.

Gratz Gusztáv könyveit mind a magyar publicisztika, mind a politikai és történelmi érdeklődéstől áthatott nagyközönség, továbbépítendő és kifejlesztendő alapul pedig a szaktudomány is azzal a bizalommal forgathatja, amely az írónak, a gazdaságtudósoknak s a politikusoknak egyaránt kijár.

KÉZAI BÉLA